

Годонюк Вероніка

Київський національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
godoniuk89@ukr.net

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРАТЕГІЙ САМОСТВЕРДЖЕННЯ ТА ЇХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІЗ САМООЦІНКОЮ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті здійснено аналіз самоствердження дитини дошкільного віку, наведено дані порівняльного емпіричного дослідження стратегій самоствердження дітей молодшого і старшого дошкільного віку на основі авторської методики «Моя стратегія самоствердження», методу спостереження і математичної обробки даних; здійснено аналіз показників самооцінки дошкільників за методикою А. В. Захарова, простежено взаємозв'язок між стратегіями самоствердження та самооцінкою досліджуваних дітей. Саме в період дошкільного дитинства, коли починає формуватися внутрішнє «Я» дитини, дуже важливо дослідити особливості вибору нею тієї чи іншої стратегії самоствердження з метою подальшої корекції її деструктивних проявів у поведінці та сприяння гармонійному розвитку її особистості в цілому. Аналіз результатів проведеного емпіричного дослідження засвідчив, що між молодшими і старшими дошкільниками не існує значущих відмінностей у прояві тих чи інших стратегій самоствердження – інертної, конструктивної, деструктивно-домінантної чи деструктивно-адаптаційної. Водночас було встановлено, що конструктивній стратегії самоствердження відповідає адекватна самооцінка дитини, деструктивно-домінантній – завищена, інертній стратегії – занижена самооцінка, а деструктивно-домінантній стратегії – сильно занижена самооцінка. Вчасне запобігання утворенню негативних психологічних конструктів дає можливість виховати у майбутньому здорову, щасливу та незалежну особистість.

Ключові слова: стратегія самоствердження, самооцінка, рівень домагань, агресія, асертивність, дошкільний вік.

Постановка наукової проблеми та її значення. Самоствердження починається з народженням людини і триває до кінця її життєвого шляху. В основі даного феномену лежить реалізація першочергових потреб дитини дошкільного віку, що супроводжується виникненням у неї тієї чи іншої поведінкової стратегії. Самоствердження проявляється у ствердженні власного «Я» дитини-дошкільника у соціумі, розкритті власної індивідуальності. Якщо їй вдається розкрити своє внутрішнє «Я», вона самостверджується конструктивним чином, відчуває впевненість у собі, внутрішнє наповнення, радість, задоволення собою. Навпаки, не маючи змоги задовольнити власні потреби, дитина вдається до деструктивного самоствердження, що супроводжується виникненням у неї агресії, девіантної поведінки, доміантної позиції стосовно оточення. Або дошкільник, якому властива занижена самооцінка, використовує інертну стратегію самоствердження, що проявляється у неспроможності постояти за себе, тривожності та невпевненості у собі.

Незважаючи на те, що у психологічній літературі описана значна кількість різноманітних діагностичних методик, власне психодіагностичний інструментарій, спрямований на визначення основних елементів самоствердження молодших і старших дошкільників, на даний момент не можна вважати остаточно сформованим. Саме тому нашою метою був якісний відбір та створення ефективного комплексу валідних та надійних діагностичних методик, спрямованих на вивчення стратегій самоствердження у їх цілісному взаємозв'язку із самооцінкою.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Шляхом аналізу теоретичних джерел психолого-педагогічної літератури було встановлено, що існують різні підходи щодо розуміння змісту, форм прояву, динаміки та рівнів розвитку феномена самоствердження особистості у соціумі. Свого часу О. М. Леонтьєв, І. Ю. Запорожець, Л. В. Бороздина, Н. Є. Харламенкова, Ю. А. Іванова приділяли розкриттю чинників, які зумовлюють процес самоствердження особистості, а також акцентували увагу на формах і

видах даного феномена та основних умовах формування конструктивного самоствердження особистості.

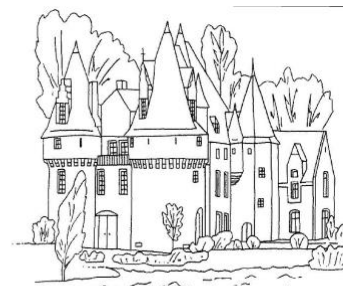
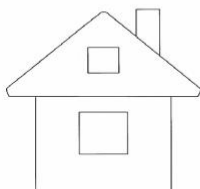
З іншого боку, А. Адлер, Ф. Хоппе, К. Левін та інші представники зарубіжних психологічних шкіл, досліджуючи проблему самоствердження особистості, виділяли в ній низку аспектів: походження та витoki, форми прояву, вплив самовизначення, самосвідомості та рівня домагань на розвиток даного феномену. На сьогоднішній день існує значна кількість робіт, присвячених проблемі самоствердження особистості, проте питання особливостей його проявів у дитини дошкільного віку залишається й досі маловивченим.

Основними завданнями нашого дослідження є: проведення емпіричного дослідження стратегій самоствердження дитини дошкільного віку, аналіз самооцінки дитини-дошкільника, встановлення зв'язку між стратегією самоствердження та самооцінкою дитини молодшого і старшого дошкільного віку.

Методи та методики. У даному емпіричному дослідженні був використаний метод спостереження за дитиною молодшого і старшого дошкільного віку, метод математичної обробки даних, а також бесіда, опитування та проєктивні методики.

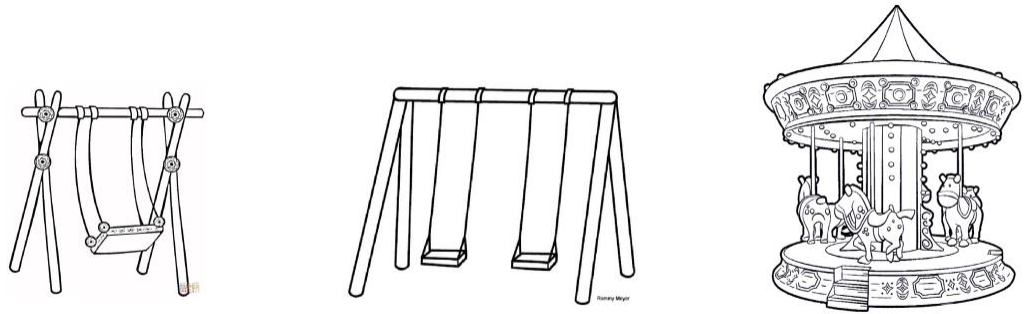
Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. В емпіричному дослідженні була використана запропонована нами методика «Моя стратегія самоствердження» для дитини молодшого та старшого дошкільного віку, яка складається зі спеціально підібраної серії малюнків у вигляді опитувальника з ілюстраціями проблемних ситуацій і варіантами відповідей (останнє лише для молодших дошкільників). Розглянемо спочатку перший варіант методики, адаптований для дітей молодшого дошкільного віку.

Малюнок 1, на якому зображено три різні будинки, виявляє самооцінку та рівень домагань дитини. Якщо дитина обирає найпростіший будинок – їй притаманний низький рівень домагань та занижена самооцінка, прикрашений будинок серед природи – адекватний рівень домагань та самооцінка, споруда у вигляді великого замку символізує завищений рівень домагань і завищену самооцінку.

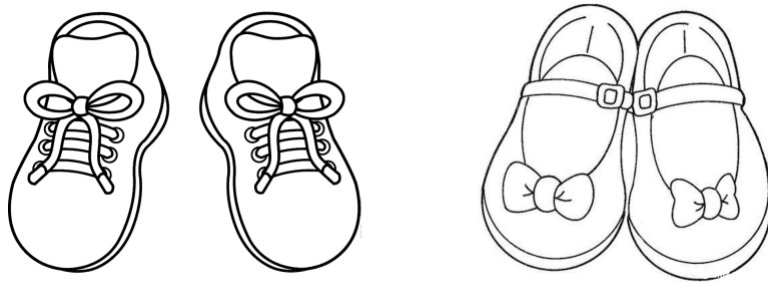
Мал. 1.

На малюнку 2 є три гойдалки: одномісна, двомісна та багатомісна, що відображає рівень контактності та комунікабельності дитини, до якої звертаються: «Покажи гойдалку, на якій ти хочеш погойдатись». Одномісна – показник відчуженості дитини, її бажання усамітнитись, двомісна – середній рівень контактності, здатність дитини встановлювати дружні стосунки з навколишніми, багатомісна – її максимальна відкритість до спілкування.

Мал. 2

На малюнку 3, де намальоване взуття, дитині пропонується знайти вихід з наступної ситуації: «Уяви, що твій друг збирається додому, за ним прийшли батьки, і ти бачиш, що він одягнув твоє взуття і вже виходить з садочка на вулицю, що ти робитимеш?». Запропоновані варіанти відповідей: а) промовчу, нічого йому не скажу; б) буду з ним сваритися; г) попрошу, щоб віддав моє взуття. Даний малюнковий тест дає змогу визначити рівень асертивності дитини, що є однією з провідних складових самоствердження.

Мал. 3

Проблемна ситуація на малюнку 4 визначає рівень агресивності дитини: «Уяви собі, що ти знаходишся на Дні Народження твого друга, у тебе гарний святковий одяг і раптово іменинник вилив на тебе сік, що ти будеш робити?». Запропоновані варіанти відповідей: а) розсердишся, будеш сваритися з другом; б) розплачешся та підеш зі свята; в) перевдягнешся та будеш святкувати далі.

Мал. 4

Для дітей старшого дошкільного віку було розроблено інший варіант тесту. На малюнку 5 зображено плитку шоколаду, іграшку та велосипед, досліджуваного запитують: «Уяви, що у тебе День Народження, на який з цих подарунків ти заслуговуєш?». Залежно від відповіді дитини визначається показник рівня її домагань та самооцінки.

Мал. 5

Малюнок 6 спрямований на виявлення рівня контактності дитини, де намальовано її однолітків, що граються у групі (дошкільник грається наодинці з іграшками, удвох з другом, або в колективі). Якщо досліджуваній обирає перший варіант відповіді – у нього низький рівень контактності, другий варіант – середній рівень, коли він обирає гру в колективі – має високий рівень контактності у групі.

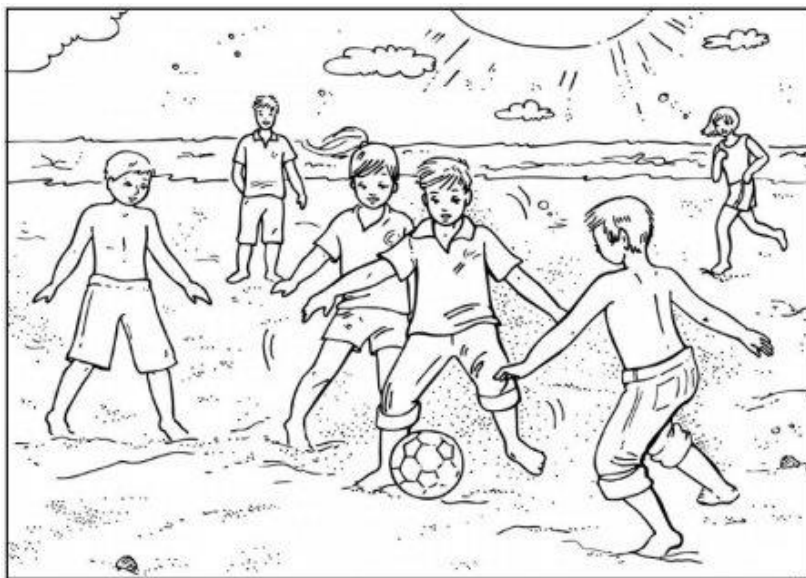
Мал. 6

Малюнок 7 демонструє двох дітей, в одного з яких в руках дві іграшки, а в іншого – жодної; досліджуваного запитують: «Уяви собі, що ти приніс у садок нову іграшку, а твій друг забрав її у тебе, що ти робитимеш?». Якщо дошкільник відповість, що буде плакати – він має низький рівень асертивності (впевненості у собі); поговорить із другом і попросить його віддати іграшку – він вміє постояти за себе, може вирішити проблемну ситуацію конструктивним чином. Якщо ж дитина відповідає, що буде кричати на друга чи битися з ним – вона ладна захистити власні права, використовуючи при цьому деструктивні засоби самоствердження.

Мал. 7

Малюнок 8 демонструє проблемну ситуацію, у якій дитину просять уявити: “Твій друг випадково у тебе влучив м’ячем, тобі боляче, що ти будеш робити?” Даний тест дає можливість визначити рівень агресивності дитини, що є однією зі складових самоствердження.

Мал. 8

У таблиці 1 наведено загальні результати проведеної методики серед дітей молодшого і старшого дошкільного віку.

Таблиця 1

Стратегії самоствердження дітей дошкільного віку (за методикою «Моя стратегія самоствердження»)

Стратегія самоствердження	Молодші дошкільники (n=84)		Старші дошкільники (n=96)	
	кількість	%	кількість	%
Конструктивна	21	25,00%	23	23,96%
Інертна	29	34,50%	32	33,33%
деструктивно-домінантна	25	29,80%	31	32,29%
деструктивно-адаптаційна	9	10,70%	10	10,42%

Аналіз результатів дослідження засвідчив, що 34,50% молодших дошкільників і 33,33% старших обирають інертну стратегію самоствердження. У 29,80% дітей молодшого дошкільного віку та 32,29% старшого дошкільного віку переважає деструктивно-домінантна стратегія. Відповідно 25,00% та 23,96% обирають конструктивну стратегію, і 10,70% та 10,42% використовують деструктивно-адаптаційну стратегію.

Згідно з отриманими даними можемо констатувати, що кількість дітей, які для задоволення своїх потреб обирають інертну стратегію, з віком зростає, тоді як кількість дітей, яким властива деструктивно-адаптаційна стратегія, навпаки зменшується. Результати даної методики показали незначну відмінність між частотою використання цієї чи іншої стратегії самоствердження у молодшому та старшому дошкільному віці.

Отже, розроблена нами методика виявилась однаково інформативною та дієвою під час роботи з дітьми молодшого і старшого дошкільного віку. Дітям було цікаво

переглядати малюнки, фантазувати, уявляти самих себе у тій чи іншій ситуації, ба більше, дана методика є простою у виконанні та логічно структурованою.

Наше емпіричне дослідження також було спрямовано на виявлення та аналіз самооцінки у дітей молодшого та старшого дошкільного віку, оскільки зазначене вище явище є однією зі складових самоствердження. Самооцінка, впливаючи на самоствердження, визначає його характер та динаміку. У дослідженні була використана методика А. В. Захарова, спрямована на виявлення рівня самооцінки дитини, яка була нами адаптована для дитини молодшого дошкільного віку. Потрібно було уявити, що на зображеному рядку із трьох кіл є її обличчя, обрати відповідне коло та зобразити у ньому себе. Дитині старшого дошкільного віку потрібно уявити, що зображений на малюнку ряд із восьми кіл однакового розміру – це обличчя різних людей, їй потрібно вказати, де саме знаходиться її обличчя, та в обраному колі зобразити саму себе.

Молодші дошкільники, яким властива конструктивна стратегія самоствердження, зображували самих себе всередині ланцюжка під номером 2, а старші обирали номер 4 або 5 – за визначенням даної методики таким дітям притаманна адекватна самооцінка, що виявляється у їх високих комунікативних уміннях, позитивному ставленні до себе та навколишніх, оптимізмі, здібностях до навчання, підвищеній мотивації до вивчення нового навчального матеріалу тощо.

Молодші дошкільники з інертною стратегією самоствердження малювали своє обличчя в кінці ряду, обираючи коло 3, а старші дошкільники – коло 6 або 7, що свідчить про їх занижену самооцінку. Вони з недовірою ставляться до оточуючих, сором'язливі та невпевнені у собі, тривожні, вразливі, зосереджені на собі.

Молодші діти, котрим властива деструктивно-демонстративна стратегія самоствердження, обирали коло 1, а старші дошкільники – 1 або 2, що свідчить про наявність у них завищеної самооцінки. Вони самовпевнені, завжди хочуть бути у центрі уваги, яскраво виділятися з-поміж інших, говорять голосно, зухвало, вихваляються, вдаються до порушень правил поведінки, аби звернути на себе увагу навколишніх. Слід зазначити, що діти старшого дошкільного віку вже оцінюють самих себе більш реалістично й адекватніше порівняно з молодшими дошкільниками, яким більшою мірою властива завищена самооцінка.

Молодші дошкільники з демонстративно-адаптаційною стратегією обирали коло 3, а старші – 7 та 8, що свідчить про наявність у них надмірно заниженої самооцінки. Вони невпевнені у собі, у власних уміннях, постійно порівнюють себе з іншими людьми. У випадку отримання гарних результатів у тому чи іншому виді діяльності, вони схильні до вихваляння, і навпаки, маючи поганий результат, дуже засмучуються з цього приводу. Діти, яким властива дана стратегія, часто кепкують з однолітків, прагнучи бути у центрі уваги.

У таблиці 2 відображено дослідження самооцінки у дітей молодшого та старшого дошкільного віку.

Таблиця 2

Розвиток самооцінки у дошкільників (за методикою А. В. Захарова)

Показник самооцінки	Молодші дошкільники (n=84)		Старші дошкільники (n=96)	
	кількість	%	кількість	%
Адекватна	27	32,14%	34	35,42%
Завищена	38	45,25%	30	31,25%
Занижена	10	11,90%	22	22,92%
сильно занижена	9	10,71%	10	10,41%

Спираючись на дані вищезазначеної методики, слід зауважити, що 45,25% молодших дошкільників і 31,25% мають завищену самооцінку. У 32,14% дітей молодшого дошкільного віку та 35,42% старшого дошкільного віку переважає адекватна самооцінка.

Відповідно 11,90% та 22,92% мають занижену самооцінку і 10,71% та 10,41% дітей властива сильно занижена самооцінка.

Аналізуючи отримані дані, зазначаємо, що кількість дітей, яким властива завищена самооцінка, з віком зменшується, тоді як кількість дітей, що мають адекватну самооцінку, навпаки зростає. Дитині молодшого дошкільного віку властива завищена самооцінка, із віком вона починає сприймати саму себе більш реалістично, що сприяє формуванню у неї адекватної самооцінки.

Отже, дана методика виявила, що відсоток старших дошкільників, яким властива занижена самооцінка, є значно вищим за відповідний показник у дітей молодшого дошкільного віку. Результат нашого дослідження підтверджує науково доведене положення про те, що у віці 3-х років дитині властива завищена самооцінка і лише у 4-5 років вона оцінює власні дії та можливості більш реалістично.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Спираючись на результати використаних нами методик «Моя стратегія самоствердження» та методики А. В. Захарова, спрямованої на виявлення рівня самооцінки дитини та адаптованої нами для дітей дошкільного віку, ми виявили чіткий взаємозв'язок між самоствердженням та самооцінкою дошкільників. Відтак, базуючись на отриманих нами даних у результаті проведеного емпіричного дослідження, можемо констатувати, що конструктивній стратегії самоствердження відповідає адекватна самооцінка дитини, деструктивно-домінантній – завищена, інертній стратегії – занижена самооцінка, а деструктивно-домінантній стратегії – сильно занижена самооцінка.

Вплив на самооцінку дитини дошкільного віку сприяє формуванню у неї відповідної стратегії самоствердження. Тому з метою корекції деструктивних проявів самоствердження у дошкільників вважаємо необхідним здійснювати позитивний вплив на їхню самооцінку. В перспективі буде показано, як здійснення корекційного впливу на самооцінку дитини конструктивним чином вплине на її поведінку самоствердження.

1. Альберти Р. Е. Умейте постоять за себя. Ключ к самоутверждающему поведению / Р. Е. Альберти, М. Л. Эммонс. – М., 2008. – 187 с.

2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М. : Прогресс, 1986. – 420 с.

3. Леонтьев А. Н. Психологическое развитие ребенка в дошкольном возрасте. Спб., Вопросы психологии ребенка дошкольного возраста / А. Н. Леонтьев. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1948. – 144 с.

4. Никитин Е. П. Феномен человеческого самоутверждения / Е. П. Никитин, Н. Е. Харламенкова. – Санкт-Петербург : Алетейя, 2000. – 256 с.

5. Ньюкомб Н. Развитие личности ребенка / Н. Ньюкомб. – 8-е международное издание. – Санкт-Петербург : Питер, 2002. – 640 с.

REFERENCES

1. Alberty, R. E. (2008). Umeyte postoyat' za sebya. Klyuch k samoutverzhdayushchemu povedeniyu [Know how to stand up for yourself. The key to self-assertive behavior]. Moskva (rus).

2. Berns, R. (1986). Razvitiye YA-kontseptsii i vospitaniye [Development of the I-concept and education]. Moskva : Progress (rus).

3. Leontiev, A. N. (1948). Psikhologicheskoye razvitiye rebenka v doshkol'nom vozraste [Psychological development of the child in the preschool age]. St. Petersburg. In *Voprosy psikhologii rebenka doshkol'nogo vozrasta* [Questions of the psychology of the child of preschool age]. Moskva : Publishing House of the APN RSFSR (rus).

4. Nikitin, E. P., Kharlamenkova, N. E. (2000). Fenomen chelovecheskogo samoutverzhdeniya [The phenomenon of human self-assertion]. St. Petersburg: Aleteya (rus).

5. Newcomb, N. (2002). Razvitiye lichnosti rebenka [Development of the child's Personality]. St. Petersburg : Peter (rus).

Veronika Godoniuk

EMPIRIC STUDY OF SELF-AFFIRMATION STRATEGIES AND THEIR MUTUAL CONNECTION WITH SELF-ESTEEM OF A CHILD OF PRESCHOOL AGE

The article analyzes the self-affirmation of a child of preschool age, presents the data of comparative empirical research of self-affirmation strategies of children of junior and senior preschool age based on author's

method "My self-affirmation strategy", the method of observation and mathematical processing of data; we have made the analysis of self-esteem indicators of preschool children based on A. V. Zakharov's method, the mutual connection between self-affirmation strategies and self-esteem of children under investigation was traced. Exactly in the period of preschool childhood when the internal "Me" of a child begins to be formed it is very important to study the particularities of his/her choosing a certain self-affirmation strategy with the aim of further correction of his/her destructive manifestations in the behaviour and promotion of harmonious development of his/her personality as a whole. The analysis of the results of the conducted empirical research showed that there are no significant differences between the children of junior and senior preschool age in the manifestation of certain strategies of self-affirmation such as inert, constructive, destructive-dominant or destructive-adaptive ones. Simultaneously it was established that the constructive self-affirmation strategy meets the adequate child's self-esteem, destructive-dominant strategy meets the overestimated one, inert strategy meets the understated one and destructive-dominant strategy meets a very understated self-esteem. To prevent the formation of negative psychological constructs in time makes it possible to educate a healthy, happy and independent person in the future.

Keywords: *self-affirmation strategy, self-esteem, level of individual's aspiration, aggression, assertiveness, preschool age.*

